

עשה באלוהיהם

המכה התשיעית, מכת חושך, שרויה בחושך משל עצמה. היא נראית שלא במקומה ברצף המכות. עד אליה, המכות מחריפות בעקביות. מכות דם וצפרדע קלות יחסית והן נראות בעיקר כסימני אזהרה. מכות הכינים והערוב גרמו לאי-נוחות רבה, אך לא למשבר קיומי. הדבר הכה במקנה, בבעלי החיים, לא בבני אדם. מכת השחין הייתה שוב אי-נוחות, הפעם קשה במיוחד: כזו הנוגפת בגוף עצמו (היזכרו באיוב: הוא איבד את משפחתו ורכושו, אך רק כשגופו ניגף בשחין הוא קילל את היוולדו). מכות הברד והארבה השחיתו את היכול; עתה, כשהבהמות מתו והצמחייה נאכלה, לא נותר במצרים מזון.

דרגת חומרה זו מובילה אותנו לקראת הקצה, אל מכת הבכורות: מוות ממש, נקמה בפרעה על רצח התינוקות של בני ישראל. היא המכה אשר תשבור אותו. היינו מצפים אפוא שהמכה שלפני-האחרונה, בין ארבה לבכורות, תהיה קשה מאוד, במרווח שבין רעב למוות; אולי איום חמור על החיים. אך מה אנו מקבלים? מכה שנראית כשיבה אל המכות הראשונות, הקלות:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, "נִטֵּה יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם וַיְהִי חֹשֶׁךְ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּמַשׁ חֹשֶׁךְ". וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ עַל הַשָּׁמַיִם, וַיְהִי חֹשֶׁךְ אַפְלָה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים. לֹא

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

רְאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְלֹא קָמוּ אִישׁ מִתַּחְתּוֹ שְׁלֹשֶׁת יָמִים, וְלִכְל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אֹרֶךְ בְּמוֹשְׁבֹתָם (שמות י, כא-כג).

החושך הוא מטרד. לא יותר. הביטוי "וימש חשך" רומז מה קרה: סופת חול קשה וממושכת. החול והאבק מילאו את האוויר עד כדי הסתרת אור השמש. מאורע כזה אינו זר למצרים. סופות כאלו מגיעות מפעם לפעם למצרים מדרום, מן הסהרה. הקשה בהן היא בדרך כלל הראשונה בעונה, בחודש מארס. הדבר הולם את זמנה של המכה, מעט לפני מכת בכורות בניסן. אומנם, הפעם הייתה הסופה בוודאי נדירה בעוצמה. ועדיין, מבחינה מהותית, אין מדובר במאורע מרעיש כל כך מבחינת המצרים. מה היא עושה כאן, רגע לפני שיאו של מהלך המכות? מדוע לא התרחשה בתחילת הדרך, בין שאר המכות הלא-כל-כך מזיקות?

התשובה ניתנת לנו בשורה מן השיר "דיינו" שאנו שרים בליל הסדר: "אילו הרג את בכוריהם ולא עשה באלוהיהם, דיינו". יש במכות ממד של פעולה נגד אלוהי מצרים. התורה מתייחסת אליו פעמיים:

וְעִבְרָתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעֲשֶׂה שְׁפָטִים: אֲנִי ה' (שמות יב, יב).

וּמִצְרַיִם מְקַבְּרִים אֶת אֲשֶׁר הִפָּה ה' בָּהֶם כָּל בְּכוֹר, וּבְאֱלֹהֵיהֶם עָשָׂה ה' שְׁפָטִים (במדבר לג, ד).

לא בכל המכות היעד העיקרי היה המצרים. היו שכוונו נגד דברים שהמצרים סגרו להם. כאלו היו שתי המכות הראשונות. הנילוס נחשב לגילומו של האל חפי. רק בזכותו מצרים בעלת

האקלים המדברי היא ארץ פורייה. על כן סגרו לו. כשהנילוס עלה על גדותיו העלו לו מנחות פיוס. הצפות אלו עצמן יוחסו לאל המוות אוזיריס. מכת הדם פגעה בו. ואילו מכת הצפרדע נקשרה כנראה בעיני המצרים באלה חֶקֶת, אלת הלידה שצוירה כאישה עם ראש צפרדע.

המכות נועדו לא רק להעניש את פרעה ואת עמו על התעמרותם בבני ישראל, אלא גם להראות להם כמה עלובים האלים שלהם. זהו עימות בין המיתוס לבין אמונת הייחוד המקראית: בין התפיסה שהאלים הם רק כוחות שאפשר לאלפם, לרצותם ולתמרנם, לבין אמונתנו הגורסת כי האתיקה (הצדק, הרחמים, החסד והמשפט) היא נקודת המפגש בין אלוהים ואדם.

הסמליות שבמכות אלו נעלמת בדרך כלל מעינינו, אך למצרים היא הייתה ברורה כשמש. גם לנו מתבהרים עתה דברים אחרים. הראשון: מדוע אמרו החרטומים "אֶצְבַּע אֱלֹהִים הִיא" (שמות ח, טו) רק לאחר המכה השלישית, מכת כינים. שתי המכות הראשונות לא הפתיעו אותם. הם הבינו אותן כמעשי נקם של אלים מצריים – חפי וחקת – הכועסים על משהו.

עוד מתבהרת לנו הסמליות שמכות דם וצפרדע נועדו להקריין. מכות אלו, ולצידן מכת בכורות, לא היו רק ניסים שנועדו להראות את כוחו של אלוהי ישראל, כאילו עולם האמונה הוא זירת גלדיאטורים שבה החזק באלים מנצח. היה להן מסר מוסרי. הן ביטאו עיקרון מוסר ראשוני, זה שנוסח בברית נוח במשפט הסימטרי "שִׁפְךָ דָם הָאָדָם, בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָךְ" (בראשית ט, ו). זוהי תפיסת הגמול, מידה כנגד מידה: כאשר עשית כן ייעשה לך.

מדוע דווקא דם וצפרדע? כי היאור והמיילדות (שסמלן במצרים הוא כאמור צפרדע) עמדו במוקד גזרות הרצח של פרעה נגד התינוקות העברים. "כֹּל הַבֶּן הַיְלֹוד הַיֵּאֲרָה תִשְׁלִיכֶהוּ", ציווה פרעה (שמות א, כב); ועל המיילדות פקד: "בְּיִלְדָכֶן אֶת הָעֶבְרִיֹת וְרֵאִיתֶן עַל הָאֲבָנִים: אִם בֶּן הוּא וְהַמֶּתֶן אֹתוֹ וְאִם בַּת הוּא וְחִיָּה" (שם טז). כך הפך פרעה את שני סמלי החיים, את הנילוס שהוא מקור חיותה של מצרים ואת המיילדות המביאות חיים לעולם, לסוכנים של מוות.

מכות דם וצפרדע היו מידה כנגד מידה רעה זו: היאור הפך לדם, והצפרדעים בנות דמותה של חקת אלת הלידה מילאו את הארץ ואת הבתים. זה לא היה אפוא סתם מפגע, אלא תקשורת מוצפנת האומרת למצרים: לעולם יש מבנה מוסרי. ראו מה קורה כשהאלים שלכם, שהפכתם לכלי מלחמה נגד בני ישראל, משמשים לפתע נגדכם. אם האדם רותם את כוחות הטבע למטרות רעות הם הופכים פניהם נגדו, ומעשים דומים למעשיו קמים עליו כגמול. יש צדק בהיסטוריה.

זה גם פשר מכת בכורות, שכל האחרות היו רק הקדמות לה. שלא כקודמותיה, דבר קיומה ומשמעותו נמסר למשה עוד לפני שהחלה שליחותו במצרים, כשעוד רעה את צאן יתרו במדיין:

וְאָמַרְתָּ אֶל פְּרַעֲהַ, "כֹּה אָמַר ה': 'בְּנֵי בְּכָרֵי יִשְׂרָאֵל. וְאָמַר אֵלֶיךָ שְׁלַח אֶת בְּנֵי וְיַעֲבֹדֵנִי. וְתִמְאָן לְשַׁלְּחוֹ – הִנֵּה אָנֹכִי הֹרֵג אֶת בְּנֵךְ בְּכַרְךָ'" (שמות ד', כב-כג).

מכות דם וצפרדע היו ייצוגים סמליים של רצח ילדי ישראל בירי המצרים – והנה עתה באה מכה שהיא מימוש מעשי של תורת

הגמול. כאילו אמר ה' למצרים: אתם ביצעתם רצח ילדים חפים מפשע, או תמכתם בו, או השלמתם איתו בשתיקה. רק בדרך אחת תבינו כמה רע המעשה שלכם: כשאותו מעשה ייעשה בכם.

מכאן יובן גם ההבדל בין שתי המילים "אותות ומופתים" המציינות בתורה כמה פעמים את אשר עשה אלוהים במצרים. אין אלו שתי מילים נרדפות ל"ניסים". הן מציינות דברים שונים. מופת הוא אכן נס. ואילו אות הוא סימן, הוא סמל – כמו התפילין וברית המילה, הקרויים שניהם "אות". אות הוא מסר מקודר.

עתה מתבררים לנו פשרה של מכת חושך והסיבה לחומרה המיוחסת לה, המבוטאת במיקומה כמכה האחת לפני האחרונה. האל הבכיר ביותר בפנתיאון האלים המצרי היה רע, אל השמש. אל עליון, בכיר כמובן מחפי ומחקת. מקובל לחשוב שפרעה בימי יציאת מצרים היה רעמסס השני, ופירוש השם רעמסס הוא "בנו של רע" (כזכור משיחתנו לפני שבועיים, משה, מסס בהגייה המצרית, פירושו במצרית בן). המצרים האמינו שארצם נמשלת בידי השמש. השליט האנושי שלה, פרעה, היה אלוהי-למחצה, בנו של אל השמש.

על פי המיתוס המצרי, בראשית הזמנים משלו בעולם אל השמש רע ואל התהום-הקדמונית נון. רק לאחר מכן נוספו עוד אלים. רע ברא את בני האדם מדמעותיו, אך כאשר נוכח שהם רמאים שלח את האלה חתחור להשמידם, ורק מעטים מהם שרדו.

מכת החושך הייתה לא מופת אלא אות. הסתרת השמש אותה שיש כוח חזק יותר מרע. אך עוד יותר משסימלה מכת החושך שכוחו של ה' רב מכוחה של השמש, היא סימלה את יחסו

השוללני של ה' לתרבות שהעלתה אדם אחד, פרעה, למעלת שליט אבסולוטי, בנו כביכול של האל העליון, הרשאי לשעבד בני אדם אחרים; תרבות שהאל העליון הזה שלה הורה לרצוח ילדים בני עמה, ועל כן גם היא שוות-נפש כלפי רצח כזה המתבצע בבני עם אחר.

כאשר ה' אומר לפרעה (בפי משה) "בְּנֵי בְּכָרֵי יִשְׂרָאֵל" הוא בעצם אומר לו "אני האל הדואג לילדיו, לא זה ההורג אותם". מכת חושך הייתה מסר אלוהי ברוח זאת. לא רק חושך פיזי יש, רומז ה' לפרעה, אלא גם חושך מוסרי. המבחן הטוב ביותר לתרבות הוא יחסה לילדים – ילדיה שלה וילדי אחרים. בעידן של משפחות הרוסות וילדים מוזנחים, מרוששים, וגרוע מכול ילדים המשמשים כלי מלחמה, זהו שיעור חיוני.